

FORGÁCS KATALIN

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKAERŐÁLLOMÁNY SZÁMÁNAK ÉS ÖSSZETÉTELÉNEK VÁLTOZÁSAI A MODERN TÖKÉS MEZŐGAZDASÁGBAN

A modern mezőgazdaság fejlődésének egyik legszembetűnőbb jelensége a munkaerőállomány számának és szerkezetének megváltozása. Ez a változás jellemző minden fejlett termelőerőkkel bíró országra. E cikk keretében a Német Szövetségi Köztársaság munkaerőállományának konkrét elemzésére kerül sor. Ez az elemzés azonban nemcsak a nyugatnémet mezőgazdaság munkaerőhelyzetének bemutatását célozza, hanem ennek kapcsán néhány általánosabb érvényű megállapítás megtételére is alkalmas.

1. A MEZŐGAZDASÁGI MUNKAERŐLÉTSZÁM CSÖKKENÉSE

A munkatermelékenység (gépesítés, üzemszervezés) növekedésével, valamint egyes termelési és fogalmi funkciók kiválásával csökken a mezőgazdaság emberi munkaerő iránti szükséglete. A lakosság egyre kisebb hányada foglalkozik a tényleges mezőgazdasági termeléssel, helyette más gazdasági ágakban helyezkedik el — eleinte az iparban, később pedig főleg a szolgáltatások területén. Így 1964-ben a Német Szövetségi Köztársaságban az összes keresőknek mindössze 11,4%-a található a mezőgazdaságban.¹ A közvetlen agrártermelésen kívül azonban a keresőknek jóval nagyobb hányada foglalkozik a mezőgazdasághoz közvetve kapcsolódó termelési, szállítási és kereskedelmi tevékenységgel. Ennek következtében a mezőgazdasági termékek értékén belül csökken a mezőgazdasági munka hányada, és nő az ipar termékekről átvitt munka részaránya.

A tényleges mezőgazdasági tevékenység csökkenő munkaerőigényével egyidejűleg a lakosság elvándorlását az is sietteteti — egyes időszakokban és területeken a szükségesnél nagyobb mértékben —, hogy más gazdasági ágakban általában jobbak a munkafeltételek, és kedvezőbbek a kereseti lehetőségek is. Így 1961-62-ben különösen nagy differenciák mutatkoztak az ipari és a mezőgazdasági átlagbérek között. Ebben az évben az egy főre jutó összehasonlító ipari átlagbér 5,957 DM, a mezőgazdasági átlagbér pedig 3,701 DM volt. A két bérszínvonal különbsége 38%. Az utána következő években mérséklődtek a béreltérések — 1962-63-ban 29%-ra, 1963—64-ben pedig 21%-ra. A további fejlődés mutatja meg, hogy folytatódik-e az ipari és mezőgazdasági keresetek kiegyenlítődése, vagy újra megtorpan ez a folyamat. Az elmúlt időszakban azonban kétségtelenül éreztette hatását a számottevő bérkülönbség, amelynek nagysága ma sem jelentéktelen.²

¹ Agrarwirtschaft, Hannover, 1965. 7. 313. old.

² Mitteilungen der Deutschen Landwirtschaftlichen Gesellschaft Frankfurt (Main), 1965. 6. sz. 190. oldal.

A mezőgazdasági munkaerő kiáramlását emellett az is ösztönözte, hogy a gazdasági élet egyéb területein a még tartó fellendülés miatt jelentős a munkaerő-kereslet. Így például 1961-től 1964-ig az iparban, kereskedelemben, közlekedésben és a szolgáltató ágazatokban dolgozó munkások és alkalmazottak száma kerekén 1 millióval, a külföldi munkavállalók száma pedig több mint 400 000-rel emelkedett.³ A mezőgazdaságot elhagyó munkaerő a második világháború utáni időszakban tehát el is tudott helyezkedni az iparban és más ágazatokban.

A mezőgazdasági lakosság számának csökkenésére a gazdasági feltételek és szükségletek hatnak legintenzívebben. (A mezőgazdaság csökkenő munkaerő igénye és más ágazatok munkaerő-szükséglete.) Ezek mellett természetesen egyéb tényezők is beleszövődnek a faluból való elvándorlás indokaiba — például a sokszínűbb, kultúraltabb városi életforma vonzása. *Az agrárnépesség nagyarányú kiáramlása azonban a gazdasági tényezők közül is főképpen a mezőgazdaság belső átalakulási folyamatával és az ezzel együttjáró csökkenő munkaerő-igénnyel magyarázható meg.*

A mezőgazdaság csökkenő munkaerő-szükséglete és más gazdasági ágak vonzása következtében a Német Szövetségi Köztársaságban jelentős méreteket öltött a mezőgazdaságból történő kiáramlás. Az 1950-51-től 1963-64-ig terjedő időszakot áttekintve azt mutatják az adatok, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak összlétszáma 6,8 millió főről 4,5 millióra, azaz 33%-kal csökkent. (1. sz. táblázat). Ezen belül azonban különböző mértékű változások történtek a gazdaságokban dolgozó családi munkaerő, — üzemtulajdonos és hozzátartozói — továbbá az alkalmazott bér munkások kategóriájában. Sőt a két csoporton belül is más mértékben reagáltak az állandóan és a nem állandóan foglalkoztatottak a változó körülményekre.

1. sz. táblázat

A mezőgazdasági munkaerő csökkenése 1950—51-től 1963—64-ig
Nyugat-Németországban

	A mezőgazdasági munkaerő száma 1000 fő		Változás %
	1950—51	1963—64	
Összes foglalkoztatott	6776	4521	—33,28
Ebből:			
Családi munkaerő	5560	4079	—26,64
Ebből:			
Állandóan foglalkoztatott	4380	2777	—36,60
Nem-állandóan foglalkoztatott	1180	1302	+10,34
Bérmunkás	1216	442	—63,65
Ebből:			
Állandóan foglalkoztatott	766	257	—66,45
Nem-állandóan foglalkoztatott	450	185	—58,89
Összes teljes munkaerő	3885	2195	—43,50

Forrás: Agrarwirtschaft, Hannover, 1965. 4. számának adatai alapján számítva.

³ Agrarwirtschaft, Hannover, 1965. 7. sz. 313. old.

2. A MEZŐGAZDASÁGI MUNKAERŐ ÖSSZETÉTELE A FOGLALKOZTATOTTSÁG ÁLLANDÓSÁGA SZERINT

A mezőgazdasági szükséglethez és az iparban kínálkozó lehetőségekhez leginkább alkalmazkodni tudó *bérmunkások csoportjában található a legnagyobb arányú elvándorlás*. A vizsgált időszakban a mintegy 64%-os csökkenés következtében jelenleg mindössze 442 000 bérmunkás dolgozik a nyugatnémet mezőgazdaság másfél millió üzemében. Ezen belül is 257 000 főt foglalkoztatnak egész éven át állandó jelleggel, míg a többiek — akik jelenleg az idegen munkaerőnek 42%-át teszik ki — idénymunkásként dolgoznak a különböző üzemekben.

A bérmunkások kategóriáján belül az elmúlt időszakban *nagyobb mértékben csökkent az állandóan foglalkoztatottak száma*, mint az idényjelleggel dolgozóké. (Lásd a 2. sz. táblázatot.) Ennek következtében megnövekszik az idénymunkások aránya. Ennek az arányeltolódásnak egyrészt az a magyarázata, hogy az idénymunkák gépesítése kevésbé jövedelmező. Továbbá az időszakai munkások szerződtetése nem jelent akkora kiadást, mint az állandó munkások bérezése, a cselédek tartása egész éven át. Emellett az állandó munkások esetében is az a helyzet, hogy munka-ellátottságuk nem egyenletes az év különböző hónapjaiban, az üzemvezető nem tudja minden évszakban teljesen hasznosítani munkájukat.

2. sz. táblázat

Az állandóan és nem-állandóan foglalkoztatottak aránya a bérmunkásokon belül^a

	1950—1951		1963—1964	
	1000 fő	%	1000 fő	%
Bérmunkás	1216	100	442	100
Állandóan foglalkoztatott	766	62,99	257	58,14
Nem-állandóan foglalkoztatott	450	37,01	185	41,86

A mezőgazdaság mindenkori munkaerő-szükségletéhez legkevésbé tud alkalmazkodni a családi munkaerő, mivel foglalkoztatásának megváltoztatása legtöbbször lakóhelyének és eddigi életmódjának az átalakítását is jelenti. A gépesítés munkaerőt felszabadító hatása azonban az üzemtulajdonos és hozzátartozói részéről is alkalmazkodást követel azon túlmenően, hogy felesleges, elsősorban állandó munkásaikat elbocsájtják. A mezőgazdaságban dolgozó családi munkaerő 27%-os csökkenése egyben azt is jelenti, hogy nagyszámú kisebb gazdaság szűnt meg, átadva helyét a nagyobb termelékenységű, kisebb önköltséggel termelő nagyüzemeknek. 1949-től 1964-ig nagymértékben, több mint 500 000-rel csökkent a 10 hektár alatti üzemek száma, és ez a folyamat közel másfél millió falusi termelő számára szüntette meg korábbi megélhetése alapját, a földtulajdont.⁵ A 10—20 hektáros üzemek száma az előzetes növekedés után 1964-ben szintén csökkenni kezdett, és ez előreláthatólag a következő években is folytatódik. A „zöld jelentés” szerint a 10—20 hektáros birtoknagyság sem tekinthető — különösen Észak-Németországban — egy megfelelő paraszti létalapnak. Jelenleg a 20 hektár feletti és a 100 hektár alatti területtel rendelkező üzemek száma növekszik évről-évre. Az itteni emelkedést is figyelembevéve 1949-hez képest 1964-ben 450 000-rel kevesebb üzem található a nyugat-

⁴ Agrarwirtschaft, Hannover, 1965. 4. számának adatai alapján számítva.

⁵ Grüner Bericht, 1965. 34. old.

német mezőgazdaságban. Az üzemek számának csökkenése a legradikálisabban mozdítja elő a falusi népesség elvándorlását, mivel a gazdaság felszámolásával gyakran az egész család más megélhetési lehetőséget keres. *Ezért az üzemek és a családi munkaerő számának csökkenése a legjelentősebb mennyiségi munkaerő-kiáramlást jelenti a mezőgazdaságból.*

A háború utáni időszakban nemcsak a családi munkaerő számában, hanem szerkezetében is jelentős változások történtek. A családi munkaerőnek másfél millióval való csökkenése főképpen az állandóan elfoglalt üzemtulajdonost és hozzátartozóit érintette és legtöbbször gazdaságuk felszámolásával járt együtt. Mivel a gazdaságok kiszorulása csaknem teljes egészében a 10 hektár alatti birtokkategóriákban történt, ezért az állandó családi munkaerő csökkenése is zömmel itt következett be. Ugyanakkor azoknak a gazdáknak és segítő családtagjaiknak a száma nem csökkent, akik mellékfoglalkozásként dolgoznak az üzemben, sőt egyetlen olyan csoportja a nyugatnémet mezőgazdaság vizsgált munkaerő-állományának, ahol abszolút növekedés figyelhető meg. Az 1950—51-től 1963—64-ig terjedő időszakban 10%-kal megnőtt a nem állandóan foglalkoztatott családi munkaerő száma. Egyes években ugyan mutatkozik csökkenés ebben a csoportban is, de ez főképpen a nagyszámú gazdaság tönkremenésével függ össze, gyengíti, de nem szünteti meg az említett tendenciát. Főleg a 0,5—2, illetve a 2—5 hektáros üzemek jelentenek a család számára mellékjövedelmi forrást, avagy kedvtelési lehetőséget, miközben a jövedelem olykor jelentősebb része nem mezőgazdasági tevékenységből származik. Emellett a nagyobb gazdaságokban is megtalálható gyakran az a jelenség, hogy a család egy vagy néhány tagja idényszerűen foglalkozik mezőgazdasági termeléssel. Mindezek miatt a családi munkaerő-állományon belül 21%-ról 32%-ra emelkedett az időszakosan elfoglalt üzemtulajdonosok és hozzátartozóik száma. (Lásd a 3. sz. táblázatot.)

3. sz. táblázat

Az állandóan és a nem-állandóan foglalkoztatottak aránya a családi munkaerőn belül⁶

	1950—1951		1963—1964	
	1000 fő	%	1000 fő	%
Családi munkaerő	5560	100	4079	100
Állandóan foglalkoztatott	4380	78,78	2777	68,08
Nem-állandóan foglalkoztatott	1180	21,22	1302	31,92

Az 1960-as mezőgazdasági adatfelvétel az állandóan és a részlegesen elfoglalt családi munkaerő arányán túlmenően érdekes adatokat közöl az üzemvezetők — üzemtulajdonosok és bérlők — megoszlásáról az egyes birtokkategóriákban. (4. sz. táblázat.) 1960-ban a legkisebb birtokcsoportban az üzemvezetőknek mindössze 27%-a foglalkozott állandó jellegű mezőgazdasági tevékenységgel. A 2—5 hektáros gazdaságokban is az üzemvezetőknek több mint a fele men tekinti főfoglalkozásnak a gazdálkodást. Az 5 hektár alatti birtokok tehát többségükben mellékjövedelmi forrást jelentenek a tulajdonosnak és családjának, emellett pihenésre, hétvégi kikapcsolódásra adnak lehetőséget. Az 5—10 hektáros gazdaságokban is jelentős még a melléküzemek aránya — az itteni üzemvezetőknek csaknem egynegyede foglalkozik időszakosan mezőgazdasági termeléssel. A nagyobb birtokkate-

⁶ Agrarwirtschaft, Hannover, 1965. 4. számának adatai alapján számítva.

Állandóan és részlegesen elfoglalt üzemvezetők az egyes birtokkategóriákban 1960-ban

Birtoknagyság hektár	Üzemvezetők összesen		Állandóan elfoglalt üzemvezetők		Részlegesen elfoglalt üzemvezetők	
	1000 fő	1000 fő	%	1000 fő	%	
0,5— 2	426,0	116,2	27,3	309,8	72,7	
2 — 5	370,6	166,9	45,0	203,7	55,0	
5 —10	334,8	254,7	76,1	80,1	23,9	
10 —20	283,2	257,6	91,0	25,6	9,4	
20 —30	78,3	73,3	93,6	5,0	6,4	
30 —50	41,9	39,0	93,1	2,9	6,9	
50 felett	15,1	13,6	90,1	1,5	9,9	
Összesen:	1549,9	921,2	59,4	628,7	40,6	

Forrás: Wirtschaft und Statistik. 1963. 2. sz. 88. oldal adatai alapján számítva.

góriákban a részlegesen elfoglalt üzemvezetők aránya már csak 6—10%. De figyelemreméltó, hogy ezekben a nagyobb gazdaságokban is a munkaerőszükséglet csökkenésének egyik reakciója: a mezőgazdasági munka mellékfoglalkozássá válása egyes családtagok és üzemvezetők számára. Várható, hogy ez a folyamat a következő években is tovább halad előre — természetesen főleg a kisebb birtokkategóriákban —, mivel a kisgazdaságok többsége a gépesítés következtében nem tudja teljes munkaidéjű tevékenységgel ellátni az egész családot, sőt gyakran az üzemtulajdonost sem.

Az idénymunkások és a nem állandóan elfoglalt családi munkaerők számának, illetve szerepének megnövekedését is figyelembe véve, a mezőgazdaság emberi munkaerő iránti szükségletének csökkenését jobban kifejezi az összesen foglalkoztatott létszám alakulásánál a *teljes munkaidőben kimutatott munkáslétszám*. A nyugatnémet Statisztikai Hivatal kiszámítja az idénymunkások és a nem-állandóan elfoglalt családtagok ledolgozott munkaidéjéből, hogy hány teljesen foglalkoztatott munkaerőt tesznek ki.⁷ A kiszámított teljes munkaerő száma akkor csökken gyorsabban az összes foglalkoztatottnál, ha a nem teljes munkaerővel dolgozók aránya megnövekszik a vizsgált időszakban, illetve a korösszetételben bizonyos változások történnek. Az adatok szerint az összes teljes munkaerő az 1950—51-es 3,9 millió főről 1963—64-ig 2,2 millióra, azaz 44%-kal csökken. Ez azt jelenti, hogy *jelenleg a mezőgazdaság megközelítőleg fele annyi emberi munkaerőt igényel, mint az 50-es évek elején*.

3. A MEZŐGAZDASÁGI MUNKAERŐ MEGOSZLÁSA BIRTOKKATEGÓRIÁK SZERINT

Ezek után kérdezhetjük, hogy a nyugatnémet mezőgazdaság csökkenő, de ennek ellenére még jelentős munkaerőszükségletének fedezése milyen forrásból történik? A bérmunkások számának leggyorsabb ütemű csökkenése azt jelenti, hogy egyre kevésbé számíthatnak az üzemek — különösen a fennálló béreltérések miatt — idegen munkaerő igénybevételére. A mezőgazdasági munkák döntő részének elvégzése az üzemtulajdonosra és hozzátartozóira hárul.

⁷ A teljes munkaerő kiszámítása a következőképpen történik: a nem-állandóan foglalkoztatott családi és idegen munkaerő ledolgozott munkaidéjét átszámítják teljes munkaidőbe. A számításnál a 65 évnél idősebb családtagokat (kivéve az üzemvezetőt) mindössze 0,3, a 16 évnél fiatalabb bérmunkást, vagy családtagot 0,5 teljes munkaerőnek tekintik. A női munkaerő esetében levonják az üzemtulajdonos háztartásában végzett munkát.

A családi munkaerő és a bérmunkások aránya az összes foglalkoztatotton belül

	1950—51		1963—64	
	1000 fő	%	1000 fő	%
Összes foglalkoztatott	6776	100	4521	100
Családi munkaerő	5560	82,05	4079	90,22
Bérmunkás	1216	17,95	442	9,78

Forrás: Agrarwirtschaft, Hannover, 1965. 4. számának adatai alapján számítva.

Az adatok szerint a mezőgazdaságban foglalkoztatottak zömét, mintegy 90%-át a családi munkaerő szolgáltatja. Az állandóan foglalkoztatottakon belül, akiknek fő jövedelme a mezőgazdaságból származik, még ennél is valamivel nagyobb a családi munkaerő részaránya. 1963—64-ben az összes állandóan foglalkoztatott munkaerő létszámon belül 91,5% volt a családi munkaerő aránya. A bérmunkások rendkívül kis hányada miatt 1—1 családi munkaerőre meglehetősen nagy munkamegterhelés jut, különösen a belterjesen dolgozó üzemekben, vagy a nagykiterjedésű birtokokon.

A családi munkaerő eloszlása az egyes birtokkategóriák üzemeiben nem mutat nagy eltéréseket. (6. sz. táblázat). Átlagosan 2,7 családi munkaerő jut egy mezőgazdasági üzemre, de ettől lefelé és felfelé kismértékű a szóródás. A legkevesebb saját munkaerő — vagyis 2 személy — a 0,5—2-ig hektáros gazdaságokban és a legtöbb családi munkaerő — azaz valamivel több, mint 3 személy — a 10—50 hektáros üzemekben dolgozik.⁸ Ennek ellenére érdemes arra felfigyelni, hogy a kisebb gazdaságok viszonylag milyen nagy mennyiségű családi munkaerőt foglalkoztatnak. A táblázatból kitűnik, hogy a 2—5 hektáros és az 50 hektár feletti gazdaságok egyformán 2,7 családi munkaerővel rendelkeznek. A kisebb gazdaságok nagyobb munkaerő-ellátottságát méginkább alátámasztják a területegységre vonatkoztatott adatok. *100 hektár mezőgazdaságilag hasznosított területre jutó teljes munkaerő — elfoglaltak munkaidejének átszámításával kialakított teljesen foglalkoztatott létszám — a birtoknagyság növekedésével fordított arányban változik.* A 0,5—2 hektáros kis gazdaságokban 8-szor, a 2—5 hektáros üzemekben 4-szer nagyobb a 100 hektár területre jutó teljes munkaerő, mint az 50 hektár feletti nagybirtokokon.

Egy üzemre átlagosan jutó munkaerő száma a különböző birtokkategóriákban 1963—64-ben⁹

	0,5—2ha	2—5ha	5—10ha	10—20ha	20—50ha	50ha felett	Össz.
Családi munkaerő	2,06	2,67	2,98	3,21	3,23	2,66	2,72
Ebből: állandóan foglalkoztatott nem-állandóan foglalkoztatott	0,99	1,45	2,16	2,73	2,85	2,31	1,85
Bérmunkás	1,07	1,22	0,82	0,48	0,38	0,35	0,87
Ebből: állandóan foglalkoztatott nem-állandóan foglalkoztatott	0,11	0,13	0,17	0,28	0,94	5,86	0,30
Összes foglalkoztatott	0,05	0,06	0,08	0,14	0,58	4,67	0,17
Összes teljes munkaerő	0,06	0,07	0,09	0,14	0,36	1,19	0,13
Összes foglalkoztatott	2,16	2,80	3,14	3,49	4,17	8,52	3,02
Összes teljes munkaerő	0,68	1,11	1,61	2,06	2,57	6,04	1,47

⁸ Az említett két birtokcsoport munkaerő-ellátottságában ennél valamivel nagyobbak a különbségek, mivel a 10—50 hektáros üzemekben alacsonyabb a részlegesen foglalkoztatott családi munkaerő aránya, továbbá nagyobb méretű a bérmunkások alkalmazása, mint a kisgazdaságokban.

⁹ A számítás az 1963—64-es gazdasági év munkaerő és az 1964-es naptári év üzemszám adataiból történt a már megnevezett források alapján.

100 hektár mezőgazdaságilag hasznosított területre jutó teljes munkaerő
a különböző birtokkategóriákban 1963—64-ben

	0,5—2 ha	2—5 ha	5—10 ha	10—20 ha	20—50 ha	50 ha felett	Összesen
Teljes munkaerő 1000 fő	274	380	497	608	334	102	2195
1000 hektárra jutó teljes munkaerő	62,8	32,8	21,8	14,6	9,1	7,5	16,8

Forrás: Agrarwirtschaft, Hannover 1965. 4. sz. 221. old.

A kisebb gazdaságok nagyobb munkaerő ellátottsága elsősorban a családi munkaerő nagy számából adódik, mivel a bérmunkások alkalmazása itt a legkevesebb. Természetesen az átlagszámok mögött jelentős eltérések vannak az egyes üzemek vonatkozásában, mégis felvetődik a kérdés, hogy a viszonylag nagymennyiségű családi munkaerő nem haladja-e meg a tényleges szükségletet a kis gazdaságokban?

A probléma korántsem korlátozódik csak néhány 10 000 üzemre, mivel a nyugatnémet mezőgazdaságot a kisbirtokok túlsúlya jellemzi. 1964-ben a 0,5—10 hektár mezőgazdaságilag hasznosított földterülettel rendelkező üzemek száma valamivel több, mint 1 millió, vagyis az összes gazdaság 70%-a. Az 1 millió üzemben összesen 2 millió 665 ezer családi munkaerő dolgozott. A magas munkaerőellátottság az üzemek egy részénél kétségtelenül szükséges a belterjes gazdálkodás miatt. Emellett abból is adódik, hogy a gépesítésre még kevesebb kifizetődő lehetőség kínálkozik, mint a nagygazdaságokban. A sokféle munka elvégzésére olcsóbb az emberi munkaerő, hiszen a különböző gépek kihasználása még viszonylag állandó munkaerő-foglalkoztatás esetén sem biztosított a kisgazdaságokban. (Pl. egy-két tehén tartása esetén nem érdemes fejőgépet vásárolni.) Mindezek azonban nem indokolják meg teljes mértékben a kisebb, sőt közepes, kevésbé specializált üzemek többségében a viszonylag nagy családi munkaerő ellátottságot.

Ugyanakkor a belterjesen gazdálkodó nagyüzemek esetében a munkaerőfelesleg ellentétével a gyakori munkaerőhiánnyal találkozunk. Az egy üzemre átlagosan jutó bérmunkások száma jóval nagyobb az 50 hektár feletti gazdaságokban, mint az ettől kisebbekben, de a rendelkezésre álló munkaerő nem fedezi, különösen a munkacsúcok idején jelentkező igényeket. Továbbá a kiszámított átlagérték mögött hatnál több munkást alkalmazó specializált tőkés nagyüzemek és túlnyomórészt családi munkaerővel dolgozó gazdaságok is vannak. Az 1964-es „zöld jelentés” rámutat arra, hogy nemcsak a kisebb és közepes, de a nagyobb gazdaságok jelentős része is bérmunkás nélkül gazdálkodik.

A kisebb gazdaságok túlzott munkaerő ellátottsága és a nagyüzemek időszakos munkaerőhiánya arra vezethető vissza, hogy a *mezőgazdasági munkaerőállomány két fő része nem egyforma rugalmassággal alkalmazkodik a körülményekhez*. Az időnként fellépő munkaerőhiány abból adódik, hogy a mezőgazdaság munkaerőigénye mellett az ipar vonzó hatása is csökkenti a gyorsan alkalmazkodó bérmunkások számát. Viszont a kistulajdonos ragaszkodik földjéhez és minden lehetőséget megragad gazdasága fenntartására annak ellenére, hogy a kis földdarab sem a munkaerő, sem a vásárolt gépek intenzív kihasználására nem nyújt lehetőséget.

A mezőgazdasági munkaerő gyorsütemű csökkenése során tehát jelentős aránytalanságok keletkeznek az egyes birtokkategóriák, illetve üzemek munkaerőhelyzetében. A munkaerő oldaláról jelentkező említett problémák enyhítése a további átalakulás folyamatában kísérhető meg. Ennek során a nagyüzemek újabb gépesítéssel igyekeznek pótolni az emberi munkaerőt. A másik póluson pedig tovább halad előre a kisebb gazdaságok megszűnése, amely évente tízezrek elvándorlását idézi elő a mezőgazdaságból.

Összefoglalva a kifejtetteket megállapíthatjuk: a) A mezőgazdasági munkaerő Nyugat-Németországban is *gyors ütemben csökken*. b) A csökkenés *alapvető* gazdasági oka a mezőgazdaság *belső* átalakulása. c) A munkaerő-létszámon *belül nő az ideiglenesen* foglalkoztatottak aránya az állandóan foglalkoztatottakéhoz képest. d) A munkaerő létszámon *belül nő a családi munkaerő aránya* az idegen munkaerőhöz viszonyítva. e) A mezőgazdasági munkaerő csökkenése az *alacsonyabb birtokkategóriákban* kisebb mint a magasabbakban.

Д-р Каталин Форгач

ИЗМЕНЕНИЯ ЧИСЛЕННОСТИ И СОСТАВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В СОВРЕМЕННОМ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОМ СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Автор обсуждает те изменения, которые совершаются в современном капиталистическом сельском хозяйстве в области уровня и состава занятости.

Важнейшие обсуждаемые в статье вопросы: *а)* Уменьшение численности сельскохозяйственной рабочей силы. *б)* Изменения в составе сельскохозяйственной рабочей силы по постоянности занятости. *в)* Распределение сельскохозяйственной рабочей силы по категориям владений.

Важнейшие определения автора следующие: в Западной Германии быстрыми темпами сокращается численность рабочей силы, причина этого явления кроется во внутреннем преобразовании сельского хозяйства. В рамках сельскохозяйственной рабочей силы возрастает доля лиц, временно занятых в сельском хозяйстве. В рамках рабочей силы возрастает численность семейной рабочей силы. Уменьшение сельскохозяйственной рабочей силы наблюдается в меньших размерах по более низким категориям владений и в больших размерах по высоким категориям владений.

Dr. Katalin Forgács:

DIE VERÄNDERUNGEN IN DER ZAHL UND IN DER ZUSAMMENSETZUNG DES LANDWIRTSCHAFTLICHEN ARBEITSKRAFTBESTANDES IN DER MODERNEN KAPITALISTISCHEN LANDWIRTSCHAFT

Die Verfasserin behandelt die Veränderungen, die in dem Niveau und in der Zusammensetzung der Beschäftigung in der Landwirtschaft des modernen Kapitalismus vor sich gehen.

Die Hauptfragen der Abhandlung sind wie folgt: *a)* Verminderung der Anzahl der landwirtschaftlichen Arbeiter. *b)* Veränderungen in der Zusammensetzung der landwirtschaftlichen Arbeitskraft nach der Beständigkeit der Beschäftigung. *c)* Die Verteilung der landwirtschaftlichen Arbeitskraft nach Grundbesitzkategorien.

Die wesentlichen Feststellungen der Abhandlung sind: in Westdeutschland nimmt die Arbeitskraft in raschem Tempo ab, der Grund dafür ist die innere Umgestaltung der Landwirtschaft. Innerhalb des landwirtschaftlichen Arbeitskraftbestandes nimmt das Verhältnis der provisorisch Beschäftigten zu. Innerhalb des Arbeitskraftbestandes nimmt das Verhältnis der Familienarbeitskraft zu. Die Verminderung der landwirtschaftlichen Arbeitskraft ist in den niedrigeren Grundbesitzkategorien geringer als in den höheren Kategorien.